

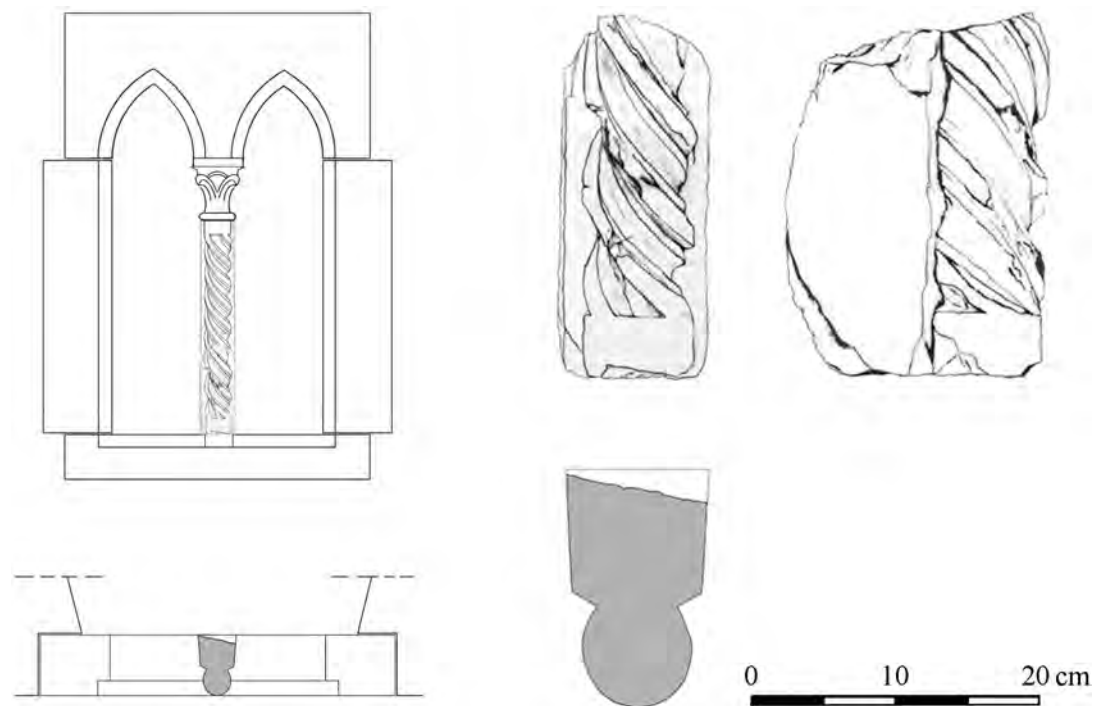
МАРКО ПОПОВИЋ

ТРАГОВИ
РЕЗИДЕНЦИЈАЛНИХ ЗДАЊА
СРЕДЊОВЕКОВНОГ БЕОГРАДА

Трагања за сазнањима о средњовековном Београду, посебно о његовим ишчезлим урбаним структурама, трају већ више деценија. Углавном су била усмерена на просторе данашње Београдске тврђаве, односно на некадашње средиште града.¹ Изван тог ареала приградске структуре нису истраживане. До веома оскудних података о средњовековним београдским предграђима дошло се приликом заштитних археолошких истраживања веома малог обима,² а често и захваљујући случајним налазима.

Вишегодишња археолошка истраживања, која су започета још средином 20. столећа, омогућила су да се у великој мери проучи урбани развој града и допуне ранија сазнања заснована искључиво на подацима из сачуваних историјских извора. Ту најпре ваља истаћи открића која су омогућила праћење развојних токова насеља крај ушћа Саве у Дунав, од првог словенског насељавања све до позних раздобља средњег века. У том смењивању успона и падова у развоју насељеног места, коме је основни значај давао геостратешки положај, фортификације су дуго биле на првом месту. За разлику од бројних урбаних насеобина тога времена, основни привредни ресурс средњовековног Београда, посебно у његовим ранијим раздобљима, представљао је приход од војске, односно посаде која је била стационирана у утврђењу изнад ушћа Саве. Међутим, колико год је то био у неку руку развојни чинилац, за даљу еволуцију насеља то је истовремено представљало и својеврсну кочницу. Мирна времена на дунавској граници и опадање стратешког значаја, за Београд су значила раздобља стагнације. До радикалне промене која је утицала на даљу судбину Београда дошло је тек почетком 15. века, када је, по споразуму са угарским краљем, у граду успостављена српска власт. Стање на Централном Балкану и питање даљег опстанка Србије утицали су на далекосежну одлуку деспота Стефана да на северној, тек

Сл. 1. Фрагмент ситубића (R-1:5) и замишљени положај у оквиру бифоре

успостављеној граници, изгради нову престоницу своје државе – њено политичко, војно, привредно и културно средиште. За нешто више од две деценије, уз велике напоре, Београд је од пограничне угарске тврђаве претворен у утврђени средњовековни град у пуном смислу те речи. Простор браћен градским фортификацијама десетоструко је увећан. Остварене су просторне поделе које су у структурама Београдске тврђаве остале сачуване све до наших дана. После смрти деспота Стефана, 1427. године, и поновним запоседањем града од стране Угарске, у великој мери је прекинут његов нагли успон. Снажне фортификације подигнуте у раздобљу српске власти пружале су сигурност граду читаво наредно столеће, све до коначног турског освајања 1521. године. И поред чињенице да је представљао важно војно упориште одбране јужне угарске границе и оновременог „предзића хришћанске Европе“ пред османском инвазијом, средњовековни град је опстао, као и свест да је то средиште *regnum Serviae*. Развој града, утемељен почетком 15. века, настављен је, уз измене урбаних структура, и у каснијим раздобљима под турском или аустријском влашћу, све до новијег доба када Београд поново постаје центар ослобођене Србије.

Ратови, рушења и, могло би се слободно рећи, смене цивилизација имали су као константу негацију затеченог и грађење новог, што се током урбаног развоја Београда потврдило и понављало више пута. После турског освајања, структуре средњовековног града сменио је оријентални шехер, да би на његовом месту

после 1717. године био заснован барокни утврђени град. Развој српског Београда током 19. века заснивао се на потпуној негацији оријенталног наслеђа. Све трансформације, које су се заснивале на поништавању претходног, лишавајући савремени Београд старијег споменичког наслеђа, надживеле су само градске фортификације, неопходне да се одржи превласт над овим стратешки веома значајним местом. Но и оне су с временом дограђиване и реконструисане, с тежњом да се старије затечене структуре замене новим и јачим у складу с развојем ратне технике.

У таквој ситуацији, истраживачи прошлости Београда сусрећу се с веома сложеним и често тешко решивим проблемима. У тим трагањима велики искорак омогућила су досадашња систематска археолошка истраживања, током којих се дошло до читавог низа нових сазнања. Успешно су осветљени поједини аспекти урбаног развоја града, али је читав низ питања још увек далеко од решења. Нећемо залазити целовито у ову сложена проблематику, ограничићемо се на неке нове налазе који доприносе реконструкцији изгубљене слике средњовековног Београда, из раздобља његовог највећег успона током 15. века.

У току досадашњих археолошких истраживања, када је о поменутом раздобљу реч, главна пажња била је усмерена на откривање остатака средњовековних фортификација и јасно дефинисање просторних целина средњовековног града.³ На том пољу је и било највише успеха. Поуздано је дефинисан простор византијског

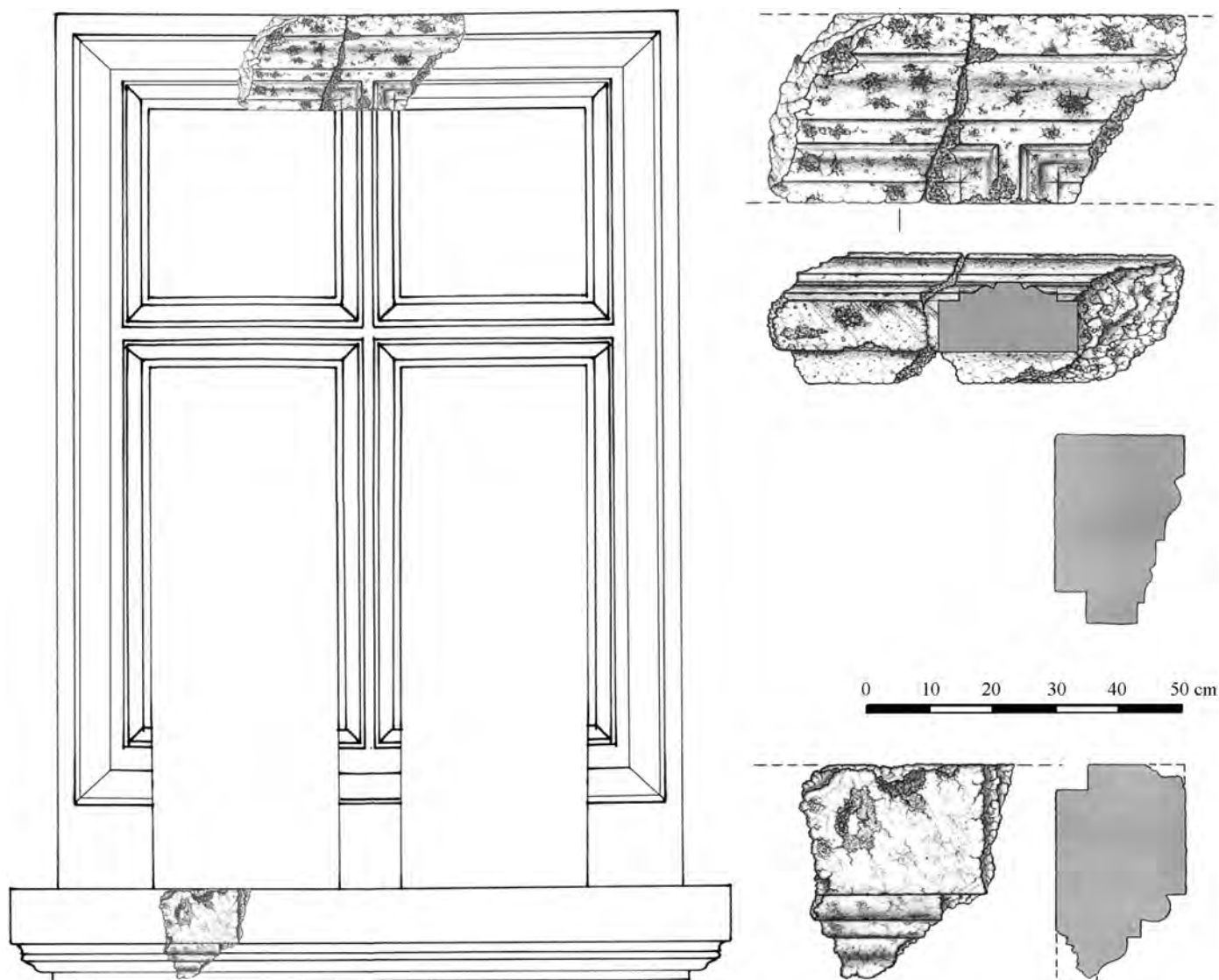
кастела, грађеног средином 12. века, као најстаријег фортификационог језгра средњовековног града.⁴ Готово у целости истражени су бедеми и куле утврђеног подграђа из четврте деценије 14. века, које је у каснијој просторној подели града означено као Западно подграђе. Од посебног значаја су сазнања о утврђењима која су подигнута у време владавине деспота Стефана, односно у раздобљу између 1404. и 1427. године. На основу исхода археолошких истраживања било је могуће поуздано утврдити етапе обнове, односно реконструкције затечених и изградње нових градских фортификација. Тако је као прва етапа издвојена трансформација, праћена значајним доградњама, старог византијског кастела у градски замак са владарским двором. И утврђено подграђе обновљено је у исто време, уз доградњу ратне луке на обали реке Саве. У наредној етапи грађења опасан је двојним бедемима простор заравни на врху брега, познат као Горњи град. Последњи градитељски захват, који вероватно није ни био окончан до деспотове смрти 1427. године, било је фортификационо главног дела београдске вароши у приобаљу – Доњег града. Утврђивање средњовековног Београда, како су показала наша истраживања настављено је и под угарском влашћу. Прво су изграђена предутврђења – барбакани испред главних, источних градских капија и то, вероватно, после прве турске опсаде града 1440. године. Након друге турске опсаде, 1456. године, источна страна града ојачана је једним истуреним утврђењем (Источно подграђе) на чијем испадном углу је стајала јака топовска кула (Јакшићева кула). Слична топовска кула, само знатно већа, подигнута је и на обали реке, на улазу у београдско пристаниште (сада кула Небојша).⁵

На основу изнетог, можемо закључити да се сада у највећој мери уочавају систем и структура средњовековних фортификација, као и топографија средњовековног града у односу на поуздано утврђене просторне поделе, како у оквиру бедема тако и на простору предграђа. Међутим, за разлику од ових сазнања која дају доста поуздан оквир урбане матрице града, унутрашња структура насеља у оквиру бедема остаје нам готово у целости непозната. У том смислу изворна историјска грађа пружа више информација од евентуалних остатака на терену. Тако се, на пример, из животописа деспота Стефана сазнаје да је његова сестра Оливера имала „палату“ у београдском Горњем граду,⁶ где је боравила након повратка из турског сараја, после срамне смрти султана Бајазита. Такође је сачуван и податак да је гроф Улрих Цељски, зет деспота Ђурђа, такође имао своју кућу у Горњем граду, где је и убијен у јесен 1456. године.⁷ Ове ретке и фрагментарне вести уз неке

друге посредне податке наводе на могући закључак да је утврђени простор Горњег града, непосредно уз замак са владарским двором, био намењен превасходно обитавану властеле. О доњоградској урбаној структури изворни подаци су ограничени на сазнања да се ту налазила српска црква, касније манастир Успења Богородице, уз који је било и седиште београдског митрополита, као и фрањевачки самостан посвећен Богородици. На најстаријим плановима с краја 17. века приказана је и урбана структура оновременог Београда пре великих реконструкција утврђења. Међутим, отворено је питање колико је приказано стање у Горњем и Доњем граду слика старије, односно средњовековне урбане матрице, а колико познијих интервенција након турског освајања града. Будући да за сада нема конкретних потврда на терену, које би помогле да се препознају реликти из средњег века, према таквој могућности до евентуалних нових открића треба бити крајње резервисан.

У току досадашњих археолошких ископавања, на релативно ограниченим истраженим површинама у Горњем граду, није било могуће препознати остатке средњовековних кућа, нити неких других монументалнијих резиденцијалних здања. У Доњем граду, где су истраживане знатно веће површине, дошло се до значајних резултата, али још увек недовољних да се стекне поуздана слика средњовековне урбане структуре. Једино до сада откривено резиденцијално здање представљају остаци митрополитског двора,⁸ који указују на могућност да је у урбаном језгру средњовековног града сличних грађевина могло бити више. На осталим истраженим површинама углавном су уочени остаци скромних кућа грађених дрветом.⁹

Један од главних праваца будућих трагања за остацима средњовековног Београда представљаће даља, знатно обимнија археолошка истраживања у оквирима Горњег и Доњег града садашње тврђаве. Међутим, могућност открића старијих урбаних структура у великој мери је ограничена стањем археолошких културних слојева, будући да је на тим просторима током радова крајем 17. и у првој половини 18. века знатно измењен затечени рељеф. Изградња бастioniх артиљеријских фортификација проузроковала је велике земљане радове. Затечени облици тла прилагођавани су новим потребама одбране. Површине у унутрашњости Горњег и Доњег града у овом раздобљу су у целини измениле свој некадашњи изглед. За изградњу нових касарни, арсенала и складишта биле су потребне заравњене површине, као и простори који неће бити плавлени. То је био разлог што су пре изградње нових објеката, крајем друге и у току треће деценије 18. века, били предузети велики нивелациони радови у унутрашњости Тврђаве.

Сл. 2. Фрагменти највишег прозора и најнижег прозора (R-1:10), замисљени изглед целине (R-1:25)

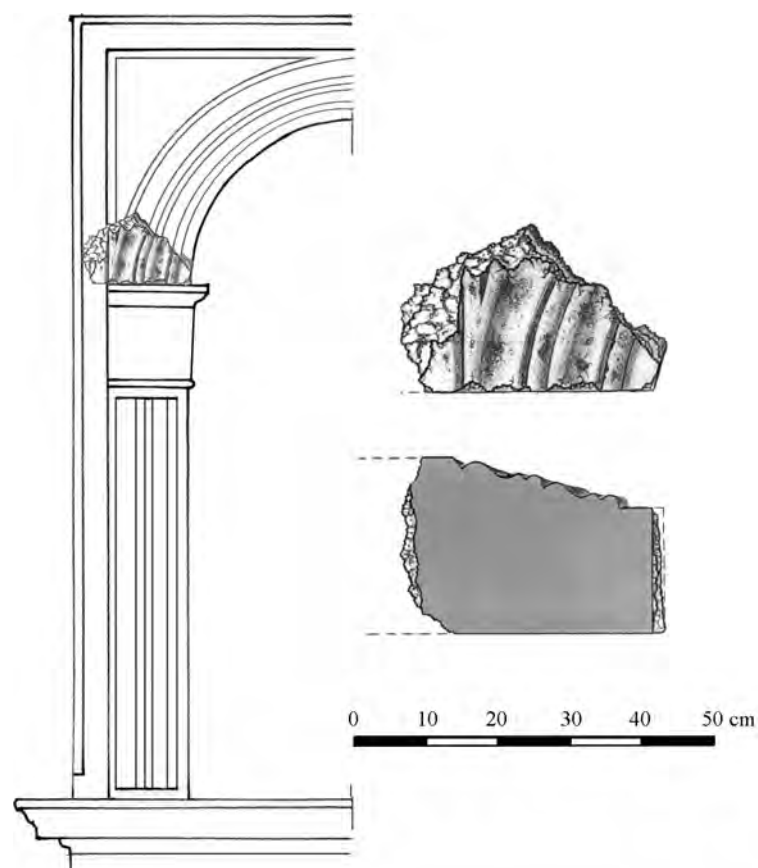
У горњоградском утврђењу, на његовој источној половини, спуштен је затечени ниво терена између једног и три метра. Истовремено, насут је простор према Југозападном бреду, местимично и до четири метра, тако да је обликована зараван у благом паду, која је без измена очувана до данас. Сувишни део земље са Горњег града осут је низ Дунавску падину према Доњем граду. И зараван у Доњем граду, у истом овом раздобљу такође је добила свој коначни облик. Да би се затечени простор изравнао и проширио, а истовремено обезбедио од плављења, засечено је подножје Дунавске падине и тим материјалом насут простор према Приобалном бреду. Тако је обликован релативно раван простор са висинском разликом од око 5 м у односу на затечени терен, где је та разлика износила преко 13 м.

Овим нивелационим радовима у широком појасу, у подножју падине уништени су остаци свих старијих здања, укључујући и рушевине некадашње цркве Успења Богородице. Са друге стране, на просторима Доњег града ближе приобаљу, под слојевима насипа, где би се могли очекивати остаци средњовековних здања, међу којима и комплекс фрањевачког самостана, истраживања ће бити знатно отежана, услед измењене хидролошке ситуације и високог нивоа подземних вода.¹⁰

У ситуацији веома ограничених могућности даљих истраживања средњовековних урбаних структура у Београду сваки макар и фрагментарни налаз има посебан значај. Међу овим, могло би се рећи, посредним сведочанствима од посебног су интереса уломци архитектонске пластике, о којима ће даље бити више речи.

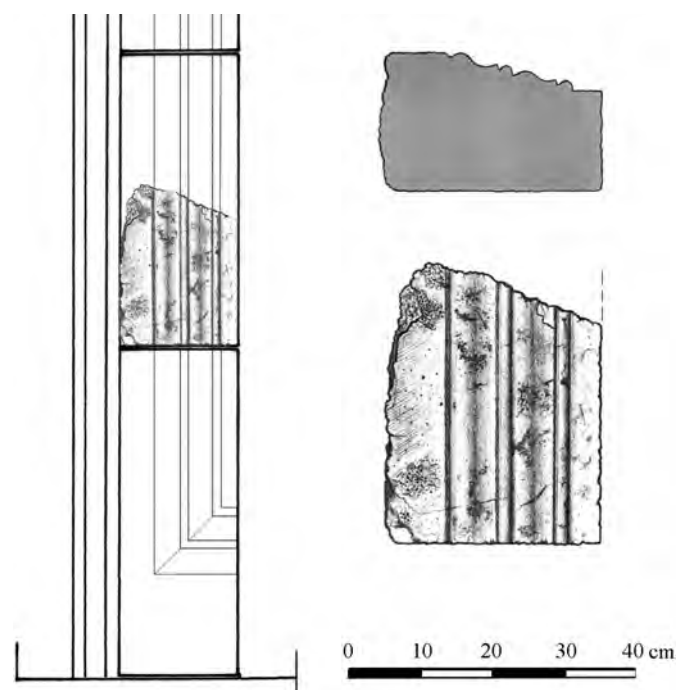
Одавно је уочено да је ова врста налаза на подручју Београда углавном веома ретка. Из раздобља антике има веома мало сачуване архитектонске пластике, што је у поређењу са другим налазиштима из ове епохе доста неуобичајено. Слично се уочава и када је реч о остацима из средњег века. Та појава, сама по себи, могла би да наведе истраживаче на погрешне закључке да у античком а потом у средњовековном граду није било репрезентативних здања украшених каменом пластиком. Након вишегодишњих истраживања у великој мери је разјашњен проблем веома ретких налаза пластике. Јасно је уочено да је за грађење како фортификација тако и других зиданих здања најчешће коришћен локални камен, који потиче из каменолома у непосредној близини садашње тврђаве – потез између Карађорђевог улице и Косанчићевог венца, затим са Ташмајдана, као и ближе околине, посебно на потезу Чукарице.¹¹ Како су показале петрографске анализе, посредни је литотамнијски кречњак, „лајтовац“, који се јавља у варијететима различите структуре и чврстине – од тврђих, хомогенијих до мекших, крупније некохерентне структуре.¹² Досадашњи налази камене пластике с подручја Београдске тврђаве указују на то да су за клесарско обликовање најчешће коришћене мекше врсте грубље структуре, које су биле лаке за обраду. Међутим, услед крупнозрне фактуре, обрађене површине су често деловале грубо и неравно, па су стога изравнаване веома танким слојем финог малтера. Трагови оваквог поступка уочени су на неким боље очуваним уломцима како античке тако и позније пластике. Лоша страна ових мекших врста лајтовачког кречњака у првом реду је слаба отпорност на атмосфериле, посебно дејство мрза. Могли смо уочити да су неки обрађени комади ове врсте кречњака, откривени у археолошким истраживањима, током само једне зиме до те мере деградирани да су почели губити своје првобитне форме. На основу свих ових сазнања намеће нам се закључак да је камена грађа од мекших врста лајтовачког кречњака била релативно отпорна на спољне утицаје само у оквиру зидних маса или конструкција које нису непосредно изложене закишњавању, док је на отвореном простору, у рушевинама, брзо пропадала. То би, без сумње, могао бити разлог зашто се на Београдској тврђави релативно ретко срећемо с налазима старије камене пластике, античке или средњовековне.

На крају, вратимо се нашој основној теми. Током конзерваторско-рестаураторских радова у новије време на два локалитета откривени су уломци средњовековне архитектонске пластике уграђени као сполује у позније зидове. Један фрагмент откривен је у комплексу Зиндан капије, док остали потичу из зидова претпростора куле Небојше.

Сл. 3. Фрагмент лучног највишег прозора (R-1:10), замисљени изглед дела прозора

Сл. 4. Фрагмент доврајника (R-1:10), замисљени изглед дела ворта

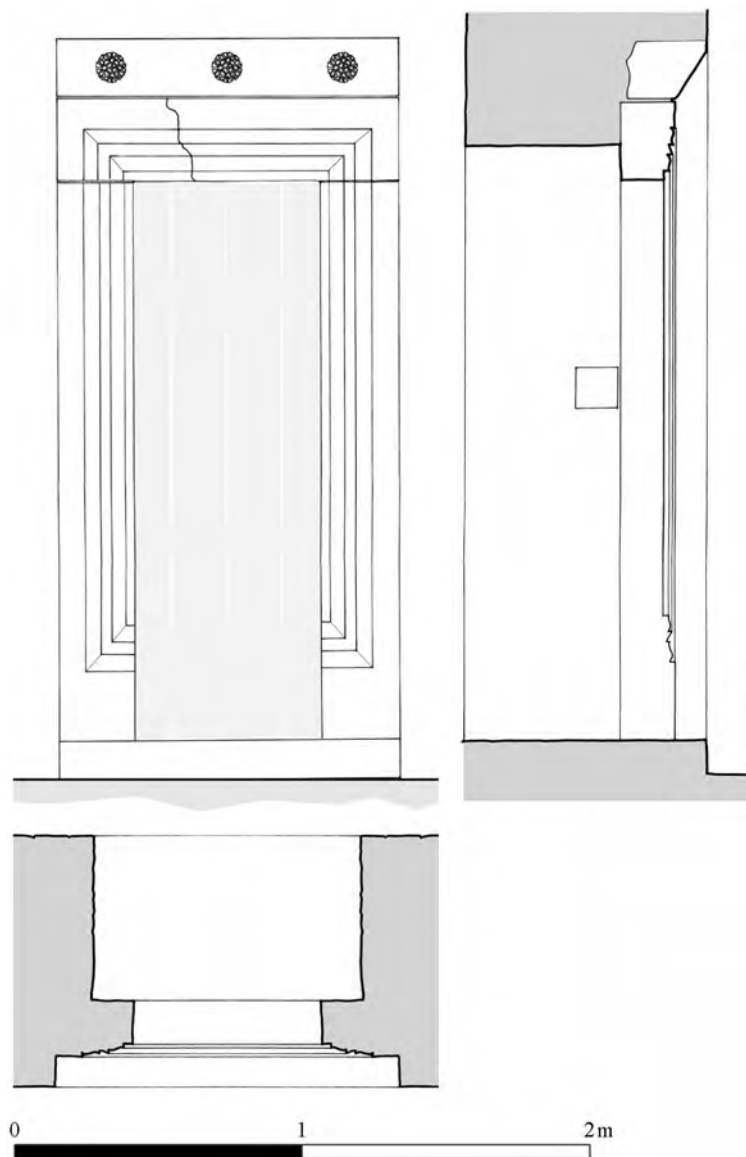

Фрагмент са комплекса Зиндан капије

У конзерваторско-рестаураторским радовима на лучном бедуму некадашњег барбакана испред горњоградске Источне капије, 2002. године, откривен је фрагмент једне полуколонете.¹³ Уочен је приликом разграђивања горњих растресених површина бедема и скидања оградног надзитета, који је потицао из времена обнове комплекса 1938. године. Судајући према малтеру у зидној маси, поменути фрагмент је могао управо тада и да буде уграђен. До комплекса Зиндан капије доспео је као грађевински материјал, те се не би могло поуздано утврдити одакле потиче. Може се само претпоставити да се првобитно налазио негде у ареалу Горњег града.

Пронађени фрагмент чинио је доњи део тордиране полуколонете која својом задњом страном прелази у правоугаони, тј. благотрапезасти камени блок, чија је једна страна оштећена (сл. 1). Пречник полуколонете износи 7,5 цм до 8 цм, с тим што је четвртина њене кружнице део поменутог каменог блока. Очувана висина је 25 цм. Све површине на овом фрагменту пажљиво су обрађене, односно клесане. Изнад ниске ваљкасте базе је профилисана троделна спирала са средишњом траком ширине 15 мм, и две бочне, уже, чија ширина не прелази 5 мм. Клесана је од камена, кречњака ситнозрне хомогене структуре, окер боје, која на делу каменог блока има црвенкасте нијансе. На први поглед, стиче се утисак да је ова разлика у боји последица дејства ватре. Међутим, приликом петрографске анализе дошло се до закључка да је посредни природна појава у саставу камена с већом концентрацијом оксида гвожђа. Тада је констатовано и да камен од којег је клесана потиче из непосредне близине Калемегдана, те да су исте структуре и делови стенских маса у самој Тврђави.¹⁴

Откривени фрагмент није довољан да би се сагледала некадашња целина којој је припадао. Изношене претпоставке да је можда у питању колонета са куполе или апсиде цркве, тешко би се могле прихватити ако се има у виду обрада бочних страна.¹⁵ Ако узмемо у обзир димензије, можда би се могао препознати као део средишњег стубића једне, по свему судајући, прозорске бифоре. Међутим, за такву бифору немамо ближих паралела у суседним областима, а нису нам познате ни аналогије с подручја Угарске. Можда би јој узоре најпре требало тражити у областима Јадранског приморја и Италије. Колонете с тордираним канелурама у архитектури средњовековне Србије јављају се само у конструкцији богато профилисаних портала у Студеници¹⁶ и Дечанима,¹⁷ а има их и међу откривеним фрагментима камене пластике из манастира Светих арханђела код Призрена.¹⁸ Овај тип колонете, према наведеним примерима, могао би се доста широко датовати, од краја 12. до 14. века и позније. У хронолошком смислу, када

Сл. 5. Портал цркве манастира Павловца (R-1:25)

је реч о београдском подручју, то би могле најпре бити прве деценије 15. века, мада се не би могло у потпуности искључити ни раније датовање. Фрагментарна очуваност стубића, осим сврставања у оквире готичког стваралаштва, овом приликом не пружа могућност за детаљнију стилску анализу. Остаје такође отворено питање где се ова бифора првобитно могла налазити. У првим размишљањима није искључивана могућност, која нам се сада чини мање вероватном, да би у питању могла бити горњоградска црква. О овом храму, који се једино помиње у јесен 1456. године¹⁹, у вези са догађајима који су уследили после велике турске опсаде, сведочи камени крст са забата, клесан у готичком маниру.²⁰ Откривен је у насипима Дунавске падине који су

делом потицали од рушевина горњоградских грађевина. Чини нам се да би ову бифору пре могли приписати неком резиденцијалном здању, при чему не би требало искључити ни могућност да је то била нека од палата комплекса двора у замку.

Фрагменти из зидова претпростора куле Небојше

Радовима на ревитализацији куле Небојше и доградњи савременог анекса у простору Приобалног бедема делимично су разграђени зидови познијих конструкција испред улаза у кулу. Посреди је била једна накнадно дограђена просторија повезана са ојачањем Приобалног бедема. Та конструкција кроз коју се улазило у кулу, како су показали исходи археолошких истраживања, изграђена је у оквиру турских радова на обнови приобалних фортификација, убрзо после освајања града 1521. године.²¹ Откривено је укупно пет фрагментна камене пластике, који су се налазили заливени малтером у језгру зидне масе. Након пажљивог вађења, очишћени су од релативно трошног малтера, тако да им је остала очувана првобитна профилација. Сви су били рађени од исте врсте меког литотамнијског кречњака – „лајтовца“, трошне крупнозрне структуре. Били су веома добро и прецизно клесани, али им површина делује грубо због фактуре самог камена. Стиче се утисак, на основу сада слабо уочљивих детаља, да им је површина била превучена и изравната веома танким слојем финог малтера. Откривени фрагменти чинили су делове три целине – два прозора и портала.

Првом прозору припадала би три фрагмента (сл. 2). Два се спајају и одговарају профилисаним натпрозорнику, који је на горњој површини имао ширину 20,5 цм. На његовој предњој страни остала је очувана и профилација вертикалне подеоне гредице, широке 22 цм. Отисак те гредице јасно је уочљив и са доње стране натпрозорника. Са исте те стране постоји и правилно клесан усек за дрвени рам прозора, димензија 5 цм x 5 цм. Трећи фрагмент ове целине припадао би потпрозорнику, који је био исте ширине, 20,5 цм, као и натпрозорник. Изузев пластичног украса с предње стране, и овде постоји правилан усек за дрвени оквир. На основу откривених фрагментна и очуване профилације може се доста поуздано сагледати некадашњи изглед целине. Реч је, без сумње, о правоугаоном прозору профилисаних каменних оквира с подеоним гредицама, које обликују два горња мања квадратна и доња већа правоугаона поља. Овај тип прозора уобичајен је током 14–15. века у готичком и раноренесансном градитељству Угарске и земаља Средње Европе. Међутим, за ближе одређење наших уломака и покушај реконструкције првобитне целине којој су припадали посебно су значајне

аналогије с примерцима из комплекса краљевског двора у Будиму. Ту се подеона поља, горња према доњим, јављају у односу између 1:2 и 1:3.²² Блиске паралеле нису уочљиве само у основном облику већ и у пластици прозорских оквира. Примерци из Будима, знатно квалитетније израде и клесани од бољег камена, имају веома сличну профилацију са одликама ране ренесансе. Сви потичу са дела краљевске палате који је подигнут у време краља Матије Корвина (1458–1490). Сматра се да то креативно раздобље продора ренесансних утицаја започиње крајем седме деценије 15. века са ангажовањем неимара и скулптора из Италије.²³ Те утицаје и праксу из престонице брзо су прихватили високи магнати краљевства и прелати. Тако је, на пример, у последњој деценији 15. века Петрус де Варда, калочки надбискуп, за доградњу палате и реконструкцију фортификација замка у Бачу ангажовао италијанске неимаре, можда исте оне који су раније радили у Будиму. На то би указивали налази ренесансне мермерне пластике откривени у Бачу, аналогни онима са будимског двора.

Другом прозору одговарао би само један фрагмент почетка натпрозорника, који је образовао лучни отвор у основној правоугаоној форми каменог профилисаног оквира (сл. 3). Према очуваном делу лука, могла би се претпоставити некадашња ширина прозорског отвора од 0,90 метара до једног метра. Пластични украс, односно профилација, на лучном делу фрагмента стилски одговара претходно описаном прозору. Међутим основна лучна форма овог прозора, колико нам је познато, нема ближих паралела с материјалом из Угарске. Међутим, како обликом тако и профилацијом наш прозор има блиских паралела с клесаним ренесансним прозорским оквирима на Јадранском приморју, посебно у Дубровнику, где се јавља током друге половине 15. века и касније.²⁴

Трећој целини припада један фрагмент довратника портала, за који би се према материјалу и клесарској обради могло претпоставити да потиче са исте грађевине као и претходна два прозора (сл. 4). Очувани фрагмент, осим општих запажања, не омогућава детаљнији увид у некадашњи изглед портала. По свему судећи, могао би припадати типу портала карактеристичном за раздобље позне готике, који уз измене у обликовању надвратника остаје присутан и у познијем ренесансном стваралаштву. Уколико бисмо наш фрагмент посматрали издвојено, тешко бисмо га могли ближе одредити. По својој профилацији, он би се могао и нешто раније датовати. У том смислу, с нашег подручја, важно је навести паралеле с порталом цркве манастира Павловца под Космајем, где се уочава слична пластична обрада довратника (сл. 5). Међутим, ово стилски хибридно остварење датовано је у прве деценије 15. века. Његове

бочне стране клесане су у духу позне готике, док горњи део надвратника представља сасвим особено решење без ближих паралела. Ту се на закошеној површини налазе три мале пластичне розете с клесаним орнаментом карактеристичним за дуборезну технику. Овај део надвратника био је превучен веома танким слојем фрескомалтера са траговима угаситоплавог позађа и траговима црвене боје на розетама.²⁵ Мада се овај портал помиње у старијој литератури, порекло његовог решења и клесаног украса још увек није у потпуности разрешено.²⁶

Посматрани у целини, фрагменти откривени као сполије уграђене у зидове турске доградње испред улаза у кулу Небојшу, по свему судећи, потичу са неког разрушеног монументалног здања средњовековног Београда. Тешко је и претпоставити где се једна таква палата могла налазити. Није искључено да је била у доњоградском делу утврђеног насеља. Према стилским одликама, посебно фрагмената прозора, то здање је могло бити подигнуто крајем 15. или у првим деценијама 16. века, свакако пре 1521. године. Појава камене пластике са стилским одликама ране ренесансе један је од значајних података који обогаћују сазнања о Београду у последњим деценијама угарске власти. У поређењу с клесарском обрадом портала и делова прозора, очуваних у остацима Митрополитског двора у Доњем граду, које смо датовали у крај прве половине 15. века, уочљиве су

јасне стилске разлике.²⁷ Ту је камена пластика клесана у духу готике и нешто је скромније обраде. Новооткривени фрагменти, неколико деценија млађи, показују да су у оновременом Београду, и поред чињенице да се град налазио у турском окружењу, праћени стилски токови карактеристични за угарско краљевство на размеђу столећа.

За разлику од наших недовољних знања о урбаној структури и монументалним грађевинама средњовековног Београда, чини нам се да је њихова даља судбина после турског освајања града нешто боље позната. До великих разарања несумњиво је дошло за време опсаде и освајања града. Након турског продора у Доњи град, у августу 1521. године, пре повлачења у замак и Горњи град, браниоци су запалили доњоградско насеље.²⁸ До које мере су тада пострадали здања која се се ту налазила показала су открића до којих се дошло током археолошких истраживања Митрополитског двора.²⁹ У запоседнутом граду цркве су претворене у џамије, а оштећени и спаљени стамбени објекти нису обнављани већ рушени као изворишта грађевинског материјала. Такву судбину је без сумње имало и здање са којег потичу фрагменти о којима је било речи. Очигледно је да ће и будући истраживачи историје Београда изгубљену слику средњовековног града морати да састављају из најситнијих преосталих фрагмената.

НАПОМЕНЕ:

1] Детаљније о археолошким истраживањима с наведеном литературом: М. Поповић, *Београдска тврђава*, Београд, 1982, 20–22.

2] М. Поповић, *Средњовековна њредграђа Београдског града*, Годишњак града Београда, XXV, 1978, 121–131; Ж. Шкаламера, М. Поповић, *Урбани развој Дорћола*, Годишњак града Београда, XXV, 1978, 221–253.

3] М. Поповић, *Београдска тврђава*, друго издање, Београд, 2006, 48–165.

4] М. Бајаловић Хаци Пешић, *Улазни комплекс београдског унуирашњег града у времену од 12. до 17. века*, Саопштења, XVI, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 1984, 67–83; Иста, *Унуирашње утврђење Београдског града III*, Годишњак града Београда, XL/XLI, 1993/1994, 13–39.

5] М. Поповић, *наведено дело*, 48–165.

6] Константин Филозоф, *Жишје десјоша Стефана Лазаревића*, приредила Г. Јовановић, Београд, 1989, 128.

7] Ј. Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, Београд, 1967, 171–179.

8] М. Поповић, В. Бикић, *Комплекс средњовековне миширополије у Београду*, Београд, 2004, 45–101.

9] Г. Марјановић, *Средњовековна насеља на њросторима Београдске тврђаве*, Београдска тврђава у прошлости, садашњости и будућности, САНУ, Београд, 1988, 125–134.

10] М. Поповић, *Београдска тврђава*, друго издање, 30–31.

11] П. Стевановић, *Геолошка основа Београдске тврђаве и њене околине*, Београдска тврђава у прошлости, садашњости и будућности, САНУ, Београд, 1988, 87–88.

12] Н. Пантић, *О геолошкој историји ширег њодручја Београдске тврђаве*, Београдска тврђава у прошлости, садашњости и будућности, САНУ, Београд, 1988, 92–95.

13] М. Павловић, *Прилои њроучавању архитекњонске камене њласњике са Београдске тврђаве*, Гласник Друштва конзерватора Србије, 31, 2007, 106–108.

14] М. Павловић, *наведено дело*, 108.

15] *Исти*, 107.

- 16] М. Чанак-Медић, Ђ. Бошковић, *Архитектура Немањиној гоба I*, Београд, 1986, 102–103.
- 17] Б. Тодић, М. Чанак-Медић, *Манастир Дечани*, Београд, 2005, 216–217.
- 18] С. Ненадовић, *Душанова задужбина манастир Свештих Арханђела код Призрена*, Београд, 1967, табла XXVI.
- 19] Ј. Калић-Мијушковић, *наведено дело*, 175–176.
- 20] М. Поповић, *Ишчезли храмови хришћанској Београда*, Београдски видици, 3, мај–јун 1992.
- 21] М. Поповић, *Нови резултати истраживања приобалних утврђења Београдске тврђаве*, Саопштења, XVIII, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 1986, 181–194; Исти, *Кула Небојша са делом Приобалној бегема и Воденом капијом II*, Наслеђе, VIII, 12, сл. 4.
- 22] L. Gerevich, *A Budai var feltarasa*, Budapest, 1966, 298–305.
- 23] L. Gerevich, *The Art of Buda and Pest in the Middle Ages*, Budapest, 1971, 101–103.
- 24] D. Živanović, *Prozori i polifore dubrovačkih kuća i palata*, Anali Zavoda za povijesne znanosti JAZU, XXVII, Dubrovnik, 1989, 41–85, list VII/174.
- 25] М. Поповић, *Манастир Павловац*, Старинар, XXX, 1980, 77; Н. Катанић, *Декоративна камена илацијика Моравске школе*, Београд, 1988, 227–230; М. Вуловић, *Осврћ на проблеме обнове цркве манастира Павловац*, Наслеђе, IV, 2002, 133.
- 26] М. Вуловић, *наведено дело*, 133, нап. 30.
- 27] М. Поповић, В. Бикић, *наведено дело*, 76–81.
- 28] Ј. Калић-Мијушковић, *наведено дело*, 255; М. Поповић, В. Бикић, *наведено дело*, 227–230.
- 29] М. Поповић, В. Бикић, *наведено дело*, 83–85.

Summary: MARKO POPOVIĆ

VESTIGES OF MEDIEVAL BELGRADE'S RESIDENTIAL STRUCTURES

The search for knowledge about medieval Belgrade, especially about its lost urban structures, has been going on for decades. As it has been focused on the area of the present-day Fortress of Belgrade, the former core of the city, our scanty knowledge of medieval Belgrade's suburbia is the result of small-scale rescue excavations and chance discoveries.

Destructive wars and, it is not far-fetched to say, a succession of civilizations, involved the annihilation of older structures and new construction as a recurrent phenomenon in Belgrade's urban development. After the Ottoman conquest, the medieval urban structure was replaced by an oriental *şehër*, and after 1717 on its site began to grow a fortified Baroque town. What has survived all those transformations predicated on the obliteration of whatever had been there before, thus depriving modern Belgrade of its older built heritage, are the city fortifications, because they were necessary for maintaining control over this strategically important point. Even they were extended and reshaped in order to keep pace with technological advances in warfare.

The archaeological excavations have been focused on discovering remains of medieval fortifications and identifying the medieval town layout. Contrary to a quite reliably established town matrix, the structure of the fortified settlement remains virtually unknown.

The relatively small excavated area in the Upper Town has yielded no trace of medieval dwellings or of any more monumental residential buildings. In the Lower Town, where much larger areas have been excavated, the results are significant but insufficient for creating a reliable picture of the medieval urban structure. The only residential building discovered so far is the remains of the metropolitan's palace, which suggests that there might have been more within the medieval town core. Other excavated areas have yielded evidence of modest timber houses.

Given the limited possibilities for further excavation, every find, however fragmentary, is important. Especially important among such circumstantial evidence are fragments of architectural ornamentation. During conservation and restoration works, reused fragments of medieval architectural decoration were discovered on two sites: one in the complex of Zindan Gate, the others built into the walls of the fore-space of Nebojša Tower.

The fragment from Zindan Gate is the lower part of a twisted colonnette attached to a slightly trapezoid stone block, of which one side is damaged (fig. 1). The piece is too fragmentary to allow any certainty as to its original function. Judging from its size, it might have been the mullion of a two-light window, but such a window seems to lack closer analogies in the adjacent areas or in Hungary. Perhaps analogies should be looked for on the Adriatic coast and in Italy. The only known twisted colonnettes in medieval Serbian architecture are those in the richly ornamented portals of the monastery churches of

Studenica and Dečani, and those recovered from the ruins of the monastery of the Holy Archangels near Prizren. Its probable date is early decades of the 15th century, but an earlier one should not be ruled out either. Apart from the colonnette's Gothic inspiration, its fragmentary state of preservation does not allow a more detailed stylistic analysis. The question of its original use also remains open. It has been suggested that it might have been part of the Upper Town church referred to in the autumn of 1456 in connection with the aftermath of a major Ottoman siege, but it seems more likely that it adorned a residential building, perhaps a palace within the castle.

During revitalization works on Nebojša Tower and construction of a modern annexe, the walls have been partly dismantled of the Ottoman constructions in front of the entrance to the Tower built during the renovation of riverside defences shortly after they captured the city in 1521. Five fragments of architectural stone decoration embedded in the mortared core of the wall were discovered. They are cut finely and with precision, but their surfaces appear rough because of the structure of the stone. It appears, from presently poorly visible details, that their surfaces were smoothed using a thin layer of fine plaster. The fragments belonged to three wholes: two windows and a portal.

Three of the fragments may be ascribed to one window (fig. 2), which may be reconstructed quite reliably: a rectangular opening with the moulded stone frame subdivided into four panes, two upper, square and smaller, and two lower, rectangular and larger, a type commonly found in the Hungarian and central-European Gothic and early Renaissance architecture of the 15th and 16th centuries. Particularly important analogies for a closer identification of Belgrade's fragments and attempted reconstruction of the original whole are the examples from the royal palace in Buda dating from the reign of Matthias Corvinus (1458–90). This creative Renaissance-inspired period is believed to have begun in the late 1460s with the hiring of Italian builders and sculptors. The practice inaugurated in the capital was soon adopted by magnates and church dignitaries. For instance, in the 1490s, Petrus de Varda, archbishop of Kalocsa, hired Italian builders for extending the palace and reconstructing the Bač (Bacs) Castle defences, perhaps the same who had worked in Buda, which is suggested by the finds at Bač of Renaissance marble ornaments analogous with those from the Buda palace.

Ascribable to the other window is a single fragment which formed an arch-headed opening in the rectangular shape of the moulded stone frame (fig. 3). The fragment suggests that the width of the window opening was between 0.90 m and 1 m. The carving style corresponds to the window described above. In terms of shape and mouldings, it is closely related to the type of Renaissance stone window frames found on the Adriatic coast, notably in Dubrovnik, where it appears in the latter half of the 15th century.

The fifth fragment, of a doorjamb, seems to have belonged to the same building as the two windows, if we are to judge from the material and carving technique (fig. 4). The fragment is too imprecise to allow the reconstruction of the original portal. It might have been of the type typical of the late Gothic period which continued into the Renaissance period, though with differently shaped panels over the door. Its close analogy is the portal of the monastery church of Pavlovac at the foot of Kosmaj (fig. 5), dated to the early 15th century.

On the whole, the fragments reused for the Ottoman additions in the fore-space of Nebojša Tower apparently come from a demolished monumental building of medieval Belgrade. It is difficult even to guess where it was located. Possibly in the Lower Town part of the fortified settlement. Judging by the style, especially of the window fragments, the building may have been erected in the late 15th or early 16th century, but certainly before 1521. The presence of architectural stone decoration showing early Renaissance features is a significant piece of information about Belgrade in the last decades of Hungarian rule. The newly-discovered fragments show that the city, even though surrounded by the Ottomans, kept track of the styles characteristic of the Kingdom of Hungary at the turn of the century.

ILLUSTRATIONS

Fig. 1 Fragment of a colonnette and its conjectured position in a two-light window (scale 1:5)

Fig. 2 Fragments of a window head and sill (scale 1:10) and the conjectured appearance of the window (scale 1:25)

Fig. 3 Fragment of an arch-headed window (scale 1:10) and the conjectured appearance of a part of the window

Fig. 4 Fragment of a doorjamb (scale 1:10) and the conjectured appearance of a part of the portal

Fig. 5 Portal of the monastery church of Pavlovac (scale 1:25)